

**Σκέψεις-αναφορές στην Αρχαία Ελληνική Μουσική
του Christopher C. King**

που περιέχονται στο έργο του

«ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΜΟΙΡΟΛΟΙ»

- Οδοιπορικό στην ωραιότερη ζωντανή δημώδη μουσική της Ευρώπης -

...Η επική ποίηση —ένα απ' τα πρώτα καλλιτεχνικά δημιουργήματα που γέννησε η πα-
ρόρμησή μας να λέμε και ν' ακούμε ιστορίες— ήταν τραγούδι. Πολλοί έχουν υποστηρίξει
ότι οι επαναλαμβανόμενες φράσεις και τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα βοηθούσαν τον αρχαίο
ποιητή-τραγουδιστή να θυμάται τους στίχους: ότι επρόκειτο για μια πρώιμη μνημονική τε-
χνική. Οι ακροατές, από την άλλη, απολάμβαναν τα επαναλαμβανόμενα ρεφρέν που ήταν
γεμάτα δράση και νόημα. Όταν τα ραψωδικά τραγούδια καταγράφηκαν, πιέζοντας μια γρα-
φίδα πάνω σ' ένα υλικό υπόστρωμα, οι λέξεις διατηρήθηκαν μαζί με ίχνη της αρχικής μου-
σικότητάς τους.

Όμως τα στοιχεία που διαθέτουμε για τις καταβολές της μουσικής είναι μονάχα θραύ-
σματα. Η ανθρωπότητα ταξιδεύει στο χρόνο απερίσκεπτα. Σπανίως αφήνουμε συνειδητά κά-
ποιο χνάρι από το πέρασμά μας στο διάβα των χιλιετηρίδων. Τα πειστήρια έχουν χαθεί· α-
πομένουν μονάχα κάποια σπαράγματα —κάποιες λειψές ενδείξεις— όσον αφορά τις απαρ-
χές της μουσικής, αυτής της πανανθρώπινης δραστηριότητας. Κι έτσι μένουμε με την απο-
ρία: τι είναι τελικά η μουσική;

...Επί χιλιάδες χρόνια η βασική δομή και λειτουργία των μοιρολογιών έμεινε εν πολλοίς
απαράλλακτη. Είναι το αρχαιότερο μουσικό είδος σε αδιάκοπη χρήση στην Ευρώπη.

Στη ραψωδία Ω της Ιλιάδας, ο Αχιλλέας κηρύσσει προσωρινή εκεχειρία ώστε οι Τρώες
να θρηνήσουν και να ενταφιάσουν με τον πρόποντα τρόπο τον Έκτορα — τον υπερασπιστή
της Τροίας που ο Αχιλλέας είχε φονεύσει. Η μάνα του Έκτορα, η Εκάβη, θρηνεί μαζί με την
αδερφή του Έκτορα, την Κασσάνδρα, και τη γυναίκα του, την Ανδρομάχη. Το επίπονο έργο
της φροντίδας των νεκρών φαίνεται ότι ανέκαθεν ήταν γυναικεία δουλειά.

*Έτσι σαν πήγαν τον νεκρό στον όμορφο τον πύργο,
τον πήραν και τον έβαλαν στο τερνευτό κλινάρι,
κι άρχισε εκεί των γυναικών το μοιρολόι τριγύρω
Κι η Αντρομάχη η λυγερή το κλάμα αρχίζει πρώτη,
την κεφαλή του Έκτορα στα χέρια της κρατώντας.*

*Τότε η Εκάβη δεύτερη τα μοιρολόγια στήνει
«Έκτορα, εσύ των σπλάχνων μου το λατρευτό βλαστάρι,
είχες και πρώτα των θεών σα ζούσες την αγάπη,
μα και στον χάρον σον έπειτα σε φρόντισαν την ώρα.»*

[μτφρ. Αλέξανδρος Πάλλης, 1905J

Σήμερα, τη μορφή του θρήνου την ορίζουν τα έθιμα του χωριού ή της περιοχής. Τα μοιρο-
λόγια μπορεί να τραγουδιούνται, να είναι έμμετρα λόγια θύμησης και πένθους. Ή μπορεί να
είναι ένας άναρθρος γόος — ένας ελεγχόμενος μουσικός ολοφυρμός δίχως ευδιάκριτα λόγια
ή σύνταξη. Τα μοιρολόγια της Ιλιάδας ανήκουν στο πρώτο είδος. Το δεύτερο είδος —οι
μελωδικές κραυγές που βρίσκονται ένα επίπεδο πριν από τα λόγια, έξω από τα λόγια, πέρα
από τα λόγια— ήταν πιθανότατα το απροσδόκητο αποτέλεσμα ενός αθηναϊκού νόμου που

θεσμοθετήθηκε στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. Ο νόμος αυτός απαγόρευε στις γυναίκες τις ανορθολογικές εκδηλώσεις πένθους στις νεκρώσιμες τελετές. Όπως περιγράφει ο Πλούταρχος, ο νομοθέτης Σόλωνας θέσπισε νόμους που απαγόρευαν το ξερίζωμα των μαλλιών στις κηδείες και την απαγγελία μελοποιημένων μοιρολογιών στις τελετές για τους νεκρούς. Τα λόγια έδιναν πρόσθετη δύναμη στη φωνή μιας γυναίκας, και οι άνδρες σαν τον Σόλωνα ήθελαν να περιορίσουν τη δύναμη αυτή...

...Όταν ο προφορικός λόγος εξελίχθηκε σε γραπτό, αναπτύχθηκε μια άλλη αρχαία μορφή μουσικής.

Στα ομηρικά έπη, τα οποία ξεκίνησαν ως ηρωικές αφηγήσεις που μεταδίδονταν προφορικά από τον έναν τραγουδιστή στον άλλο, το αφηγηματικό τραγούδι αναμειγνύεται με την επικήδεια ωδή. Το πρώτο εξελίχθηκε στην αφηγηματική μπαλάντα, όπως την εννοούμε σήμερα στη Δύση. Η δεύτερη έγινε ένα είδος έμμετρης ποίησης — μοιρολόι, τραγουδιστός θρήνος και επικήδειο άσμα. Ο πένθιμος στεναγμός του μοιρολογιού με τον καιρό αφενός τυποποιήθηκε και αφετέρου εξελίχθηκε. Ως επικήδειο άσμα, απέκτησε τυποποιημένους στίχους, καθώς και προκαθορισμένα μέτρα και ρυθμούς. Ωστόσο, ως είδος δημόσιου ποίησης σταδιακά περιέλαβε όλες τις μορφές απώλειας: την απώλεια μιας μεγάλης πόλης (όπως της Τροίας), την απώλεια ενός συγγενούς λόγω γάμου, την απώλεια του πατριάρχη της οικογένειας όταν αυτός πηγαίνει σε ξένο τόπο είτε για να υπηρετήσει ως στρατιώτης είτε για να εργαστεί, ή την εγγενή μεταφυσική απώλεια που κατατρέχει κάθε ζωή.

Τα μοιρολόγια εξελίχθηκαν σε ορχηστρικά κομμάτια. Δεν γνωρίζουμε πότε και για ποιους λόγους συνέβη αυτή η μεταμόρφωση. Όταν μεγαλύτερες κοινότητες αναγνώρισαν την ανάγκη για συλλογική αναθύμηση —όταν οι σκέψεις της απώλειας συνέκλιναν και ξεπερνούσαν το επίπεδο του ατόμου— ίσως να ήταν πιο εύκολο να συμμετάσχεις στην αναθύμηση με μουσικά όργανα παρά με την ανθρώπινη φωνή.

Καθώς τα χωριά μεγάλωναν και σχηματίζονταν χαλαρές συνομοσπονδίες κωμοπόλεων, οι πιο πολυπληθείς περιοχές εξελίχθηκαν σε πόλεις-κράτη. Τότε αναδύθηκε η έννοια της πόλεως. Από την ελληνική Νεολιθική Εποχή, περίπου το 7000 π.Χ., μέχρι το τέλος της Εποχής του Χαλκού και τη Μυκηναϊκή Περίοδο, γύρω στο 1100 π.Χ., η ηπειρωτική Ελλάδα και η Μικρά Ασία βίωσαν μια ταραγμένη περίοδο ανάπτυξης και μετασχηματισμού. Τα εδάφη επεκτάθηκαν και τα θησαυροφυλάκια γέμισαν, καθώς το χρήμα από τις στρατιωτικές κατακτήσεις επέστρεφε στις αναπτυσσόμενες πόλεις. Ο καινούργιος πλούτος που έρρεε στα αστικά κέντρα οδήγησε στην προαγωγή της εγγραμματοσύνης μεταξύ των μελών της ελίτ. Η ανώτερη τάξη, που συμπεριλάμβανε αριστοκράτες, διοικητικούς αξιωματούχους και δασκάλους, άκμασε.

Πολύ αργότερα, κατά την κλασική αρχαιότητα, μεταξύ 500 και 300 π.Χ., αναδύθηκαν συστηματικές φιλοσοφικές κοσμοθεωρίες που επεδίωκαν να εξιχνιάσουν και να εξηγήσουν το αόρατο. Τον 6ο αιώνα π.Χ., οι Έλληνες —σύμφωνα με μια παμπάλαιη παράδοση, ο ίδιος ο Πυθαγόρας— ερμήνευσαν το μουσικό φαινόμενο με μαθηματικούς όρους, αναπτύσσοντας τις πρώτες γραπτές θεωρίες για τις οκτάβες και τις σχέσεις ανάμεσα στις νότες. Ταυτόχρονα, προσέδωσαν εξωμουσικές ιδιότητες σε συγκεκριμένες τονικές ακολουθίες, υποστηρίζοντας ότι στους ήχους ενυπάρχουν δυνάμεις που θεραπεύουν ή ηρεμούν το άτομο. Οι μαθηματικές θεωρίες περί μουσικής σε συνδυασμό με την ιδέα ότι η μουσική μπορούσε να επηρεάσει την ψυχολογία του ανθρώπου έθεσαν τα θεμέλια για μια συστηματική μελέτη της μελωδίας και της αρμονίας.

Οι περισσότεροι μελετητές της κλασικής αρχαιότητας υποστηρίζουν ότι κανένας δυτικός πολιτισμός δεν είχε σε μεγαλύτερη εκτίμηση τη μουσική απ' ό,τι οι αρχαίοι Έλληνες. Επί της ουσίας, κάθε κοινωνικό γεγονός, σημαντικό ή ασήμαντό, συνοδευόταν από μουσική, τόσο φωνητική όσο και ενόργανη. Η ικανότητα να τραγουδάς, να παίζεις κάποιο όργανο και

να μπορείς να εκτιμήσεις τη μουσική, θεωρούνταν απαραίτητα στοιχεία για την ενάρετη ανάπτυξη της ψυχής.

Η μαιευτική μέθοδος —η πανίσχυρη μέθοδος διαλεκτικής εξέτασης με διδακτικούς σκοπούς, που προήγαγε ο Σωκράτης— στρεφόταν στη διερεύνηση της φύσης του Αγαθού *mi iou* Ωραίου. Ένας κλάδος αυτής της έρευνας, η αισθητική, ασχολούνταν με τις πρώτες αρχές της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Πρωταρχική θέση μεταξύ αυτών των μορφών δημιουργίας είχε η μουσική.

Οι σχολές που άκμασαν εκείνη την περίοδο —η Ακαδημία του Πλάτωνα και το Λύκειο του Αριστοτέλη— ασχολήθηκαν και με τη μουσική θεωρία. Πάνω απ' όλα, επιχείρησαν να κατανοήσουν. πώς επηρεάζει η μουσική τους ανθρώπους από ηθικής και συναισθηματικής πλευράς. Μολονότι οι εν λόγω σχολές παρήγαγαν εκτενέστατα γραπτά (τα περισσότερα εκ των οποίων χάθηκαν στο πέρασμα του χρόνου), κατά πάσα πιθανότητα ελάχιστα επηρέασαν τις αρμονικές και μελωδικές εξελίξεις στη μουσική της αγροτικής Ελλάδας.

Η εκπαίδευση στην αρμονία, τις κλίμακες και το ρυθμό ήταν κατά βάση μια διανοητική άσκηση για τις αστικές ελίτ. Για τις απομονωμένες φυλές, τους βοσκούς και τους γεωργούς, αντίθετα, η μουσική είχε να κάνει με την ύπαρξη και μι βίωμα. Η εικόνα που έχω σχηματίσει είναι ότι το μουσικό τοπίο στην πρώιμη αγροτική Ελλάδα ήταν όπως στο Δέλτα του Μισισσιπή ή τη νοτιοδυτική Λουιζιάνα στις αρχές του περασμένου αιώνα. Δεν ήταν μουσική για τους σπουδαίους και τους γραμματιζόμενους. Αντίθετα, όπως λέει ο Αριστοτέλης στο 8ο βιβλίο των *Πολιτικών* του, η μουσική ήταν «γιατρεία του πόνου που προκαλεί ο κάματος» [*τῆς γάρ διὰ τῶν πόνων λύπης ἰατρεία τίς ἐστίν*].

Το σημείο στο οποίο πιθανότατα συμφωνούσαν οι κλασικοί Έλληνες φιλόσοφοι και οι αγρότες της ελληνικής επαρχίας ήταν το εξής: ότι υπάρχει μια βαθιά σχέση ανάμεσα στη μουσική και στην *αντίδραση* που αυτή προκαλεί στο ακροατήριο. Τόσο ο Πλάτωνας όσο κι ο Αριστοτέλης υποστήριζαν ότι αποτέλεσμα της ακρόασης «καλής» μουσικής ήταν μια εύτακτη ψυχική κατάσταση. Η εσωτερική αντίδραση που η μουσική προκαλούσε ονομαζόταν *κάθαρσις*. Μέσω της άρτιας παραγωγής τόνων, χροιών, ποικιλιμάτων και ρυθμού, ο μουσικός οδηγούσε στην ορθή αναδιάταξη των συναισθημάτων...

Οι περισσότεροι Έλληνες φιλόσοφοι της αρχαιότητας, συμπεριλαμβανομένου του Πυθαγόρα, αντιλαμβάνονταν τον κόσμο ως ένα έλλογο φαινόμενο, όπου τα μαθηματικά, η αστρονομία και η μουσική αποδεικνύουν την ύπαρξη ενός αμετάβλητου Αγαθού — τη συνοχή των πάντων. Αλλά στο πλαίσιο της ελληνικής λαϊκής θρησκείας, η μουσική, μέσω του μοιρολογιού, καταγίνεται με το παράλογο, με το τέλος όλων των καλών πραγμάτων — τον Θάνατο.

Αν ο Πυθαγόρας μπορούσε να καταγράψει τη μουσική που συνοδεύει την κίνηση των πλανητών και των ουράνιων σφαιρών, ποια θα ήταν η νότα για έναν τεράστιο αστεροειδή που κατευθύνεται απειλητικά προς τη Γη; Ποιος είναι ο ήχος του παράλογου, βάνουσου, αδόκητου γεγονότος που τερματίζει τα πάντα; Τι είναι ο Θάνατος, αν όχι η κακόχη νότα που ανοίγει μια άβυσσο;